

darulfunun ilahiyat

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

Başvuru: 07.12.2021
Revizyon Talebi: 22.12.2021
Son Revizyon: 23.12.2021
Kabul: 30.03.2022
Online Yayın: 22.04.2022

M. Mustafa Çakmaklıoğlu'nun "Tasavvuf" adlı eserinin değerlendirilmesi

A Review of "Tasawwuf" Written by M. Mustafa Çakmaklıoğlu

Muhammet Mustafa Çakmaklıoğlu, *Tasavvuf* (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 1. Baskı, 2020). ISBN: 978-625-44435-4-1, 287 sayfa.

Emrah Kaya

Anahtar Kelimeler

Tasavvuf, Tasavvuf Tarihi, İbnü'l-Arabî

Keywords

Tasawwuf, History of Tasawwuf, Ibn al-Arabî

İslam düşüncesi ilmî disiplinlerden kelim, tasavvuf ve felsefe ekseninde gelişmiştir. Toplumda ve ilmî çevrelerde etkileri zaman zaman farklılaşsa da her bir disiplin kendine özgü ilkelerini muhafaza etmiştir. Bununla birlikte bu disiplinler, İslam düşüncesinin birer parçasını oluşturdukları ve temsil ettikleri için bir diğer parçasından hiçbir zaman bağımsız olmamışlardır. Bu nedenle, her ne kadar bazı çevrelerce aksi kabul edilse de, İslam felsefesi çalışan birisi olarak felsefenin temel aleti olan akıl ve akli bilgiye dair olumlu/olumsuz fikirler serdeden tasavvuf ve kelim hakkında görüş beyan etme, eleştirme ve değerlendirmeler yapma hakkını kendimde görüyorum.

Bu yazıda değerlendirmeye konu olan çalışma *Tasavvuf* başlığıyla bu alanın önemli araştırmacılarından biri olan Muhammet Mustafa Çakmaklıoğlu tarafından kaleme alınmıştır. Farklı kişiler üzerinden tasavvufa dair çalışmaları olan yazarın Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 1240) hakkında uzmanlaştığı ve onun görüşlerine dair çalışmalar ortaya koyduğu görülmektedir. Elimizdeki kitapta da, her ne kadar Tasavvuf şeklinde genel bir başlık kullanılsa da İbnü'l-Arabî'nin görüşlerinin baskın olduğu fark edilir. Bu durum bu kitaba

* Sorumlu Yazar: Emrah Kaya (Doç. Dr.), Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Sakarya, Türkiye. E-posta: emrahkaya@sakarya.edu.tr ORCID: 0000-0002-8889-5587

Atf: Kaya, Emrah. M. Mustafa Çakmaklıoğlu'nun "Tasavvuf" adlı eserinin değerlendirilmesi. *darulfunun ilahiyat* 33, 1 (2022): 327–331. <https://doi.org/10.26650/di.2022.33.1.1033700>

hasredilmemelidir. Son zamanların tasavvufa dair eserlerinin birçoğunda - özellikle de akademisyenler tarafından yazılan- İbnü'l-Arabî etkisi kendisini hissettirmektedir.

Kitap hakkındaki değerlendirmemi iki aşamada yapacağım. Birinci aşamada kitap hakkında bilgi verecek, ikinci aşamada ise kitaptaki bazı konuları yorumlayacağım. Kitap, “Tasavvufî Geleneğin Oluşmaya Başlaması”, “İslam Maneviyatı Olarak Tasavvuf”, “Manevi Arınma İle İslam Ahlakının İçselleşmesi (Tezkiye/Tahalluk)” ve “Hakikat Bilgisi: Tahakkuk” başlıkları olmak üzere dört ana bölümden ve çok sayıda alt başlıktan oluşmaktadır. Kitabın ana gayesi İslam’ın manevi yönü olarak görülen ve zühd, ahlak, nefis terbiyesi, marifet, manevi yolculuk vb. kavramlar ile bilinen tasavvufun ne olduğuna dair genel bir perspektif ortaya koymaktır (s. 9).

Tasavvufî geleneğin oluşum serüvenini ele alan birinci bölümde tasavvuf tarihinin üç aşamalı olarak incelenmesi gerektiğine işaret ediliyor: Zühd dönemi, tasavvuf dönemi ve tarikatlar dönemi. Lüks, gösteriş ve şatafatı terk ederek dünyaya ilgiyi azaltmak, aza kanaat etmek, şeriatın emir ve yasaklarına daha fazla hassasiyet göstermek şeklinde ifade edilen zühd yaşamının ortaya çıkmasında Kur’ân ayetleri ile peygamberlerin, Hz. Peygamber’in ve sahabenin örnekliliği etkili olduğu gibi dönemin siyasi gelişmeleri de etkili olmuştur. Bu siyasi gelişmeler hilafet kavgaları, Emevîlerin siyasi ihtirası ve fetihlerle gelen zenginlik ve güç tutkusu olarak sıralanabilir. Sonraki aşamada ise aşk, marifet, riyazet vb. kavramlar ile gelişen, değişen tasavvuf aşamasından bahsediliyor. Bu aşamada Horasan, Nişabur, Mısır ve Bağdat gibi merkezlerde tasavvufun farklı hassasiyetlere binaen geliştiğini anlatan yazara göre tasavvufun müstakil bir ilim haline gelmesinde Bâyezîd-i Bistâmî’nin ayrı bir yeri vardır. Bununla beraber tasavvufun bir ilim olarak gelişmesinde hatta metafizik sahada varlık gösterecek şekilde etkili olmasında birçok sûfinin katkısı olmuştur. Yazar bu bölümde başlıca sûfilere kısaca ele alır. Bu isimler şunlardır: Muhâsibî, Hakîm Tirmizî, Muhammed b. Abdillâh en-Nifferî, Serrâc, Kelâbâzî, Ebû Tâlib el-Mekkî, Kuşeyrî, Hucvîrî, Gazzâlî, İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ.

“İslam Maneviyatı Olarak Tasavvuf” başlıklı ikinci bölüm sûfî ve tasavvuf isimlendirmesine açıklık getirerek başlıyor ve tasavvufun mistisizm ile ilişkisini ele alıyor. Tasavvufun tüm mistik akımlarla ortak kavram ve anlayışlara sahip olabildiğini ancak bunun tasavvufu mistik akımların bir kopyası olarak görmeye izin vermeyeceğini ifade eden yazar, tasavvufun Kur’ân ve sünnet olmak üzere İslam’ın asıl kaynaklarına dayandığını ısrarla vurguluyor. Bununla birlikte tasavvufun dış etkilere açık olduğunun tarihsel gerçekliği, başka mistik akımlarla ortak anlayışların varlığı ve belki de uygulamadaki bazı benzerliklerin inkâr edilemez oluşu karşısında yazarın tavrı biraz daha esniyor ve tasavvufu evrensel ruhi tecrübenin İslam’daki tezahürü olarak değerlendiriyor. Bu şekilde hem dış etkiler kabul ediliyor hem de tasavvufun İslam kaynaklı oluşu savunuluyor (s. 101-113).

“Manevi Arınma İle İslam Ahlakının İçselleşmesi: Tezkiye/Tahalluk” başlıklı üçüncü bölümde yazar tasavvufi ahlakın ne olduğuna, zühdün tasavvuftaki yeri ve önemine, nefis mertebelerine ve manevi yolculukla elde edilen kurbîyet (Allah’a yakınlık) ve velayete değiniyor. Bölüme kuralcı ve karakterci ahlak nazariyelerinin izahıyla başlanıyor. Emir ve yasaklara dayanan ve iyi-kötü fiiller üzerinden ifade edilen ahlak anlayışının “kuralcı”; ahlaki nefiste yerleşik bir meleke olarak kabul eden ahlak anlayışının ise “karakterci” ahlak olduğu ifade ediliyor. Daha çok fıkıh ve kelimat âlimlerince savunulan kuralcı ahlak anlayışına karşın sûfilere ve filozoflarca karakterci ahlak anlayışı savunulmuştur. Bu anlayışın yerleşmesinde İhvân-ı Safâ, Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Miskeveyh gibi filozofların katkısı kabul edilmektedir. Yazara göre bu ahlak anlayışının teorik yönü filozoflarca inşa edilirken pratikte hayat bulması ise sûfilere tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu ahlak anlayışının pratikteki hali tasavvuf diliyle nefis tezkiyesi; kazanımı da kurbîyet ve velayet olmaktadır.

Kitabın son bölümünde ise hakikat bilgisi ele alınmaktadır. Muhabbetullah ve marifetullah kavramları ekseninde hakikatin bilgisinin nasıl elde edildiğine ışık tutmaya çalışılıyor. Muhabbet, insanın batinını mamur eden bir nur şeklinde tanımlanırken muhabbetin işlevi ise “kalp gözünü açarak onu körlükten kurtarmak ve kalbe hakikat cevherlerini saçarak onu ihya etmek” olarak tespit edilmiştir (s. 202). Marifet ise farzlara ilaveten yapılan nafil ibadetlerin sonucunda Allah’a yaklaşan kişinin bizzat Allah ile görmesi, işitmesi ve bilmesidir. Sûfilere göre Allah’ı bilmek sadece Allah ile mümkündür ve O’nun delili yine sadece O’dur. Sûfilere göre marifet bizzat Allah’ın bahşetmesiyle gerçekleşir. Diğer bir ifadeyle “marifet, nihai noktada kesbî değil ilhama ve mevhibe-i ilâhiyyeye dayalıdır” (s. 212). Bu bölümde hakikat bilgisinin akılla değil de kalple mümkün olduğunun altı çizilmektedir. Kalbin işlevinin de bilgi üretmek değil, temizlenmek ve cilalanmak suretiyle hakikat bilgisinin tecelligâhı haline gelmek olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca yazar, hakikatin bilgisinin kesbî değil vehbî olduğunu ve Allah tarafından verildiğini kabul ederken ona göre ilhama dayanan bilgiler vahiy gibi tartışmasız bir kesinliğe sahip değildir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, sûfilere kendi bilgilerini zan olarak gördükleri anlamının çıkmayacağıdır. İbnü’l-Arabî gibi sûfiler kendi bilgilerinin doğru ve ilahi kaynaklı olduğundan hiçbir şekilde şüphe etmezler. Buradaki kasıt, ilhama dayandığı iddia edilen her bilginin ilahi kaynaktan gelmiyor olabileceğini anlatmaktır.

Eser hakkındaki bilgileri verip eseri tanıttıktan sonra değerlendirmenin ikinci aşamasına geçerek bazı soru ve eleştirileri ortaya koymalıyım. Bu eser, her ne kadar, bir ders kitabı hazırlama projesinden esinlenerek ortaya çıkmışsa da Çakmaklıoğlu’nun gözden geçirmesi, yeniden ele alması ve zengin dipnot ve kaynakça kullanımı ile de bir ders kitabından fazlası olduğunu göstermektedir. Bu nedenle değerlendirme de buna uygun olmalıdır.

Öncelikle tasavvufu net bir şekilde ortaya koymak ve açıklayıcı/öğretici bir kitap yazmaya çalışmak yazarın başlıca hedefidir. Bu, kitabın sistematik ilerleyişinde kendisini göstermektedir. Bununla beraber genel olarak üç kısma ayrılan tasavvufun birinci kısmı olan zühde, zühd ile gelişen nefis terbiyesine ve nefis terbiyesiyle ilişkili olan epistemolojik kazanımların elde edildiği ikinci kısma, yani tasavvufa değinildiği halde üçüncü kısım olan tarikatlar dönemine hiç yer verilmemesi dikkat çekicidir.

Ayrıca kitabın tasavvufu anlatmak ve açıklamak yönündeki gayesinin fazlaca baskın gelmesi nedeniyle tasavvufa dair tüm ihtilaflar, itirazlar, eleştiriler görmezden gelinmiştir. Kitabın amacı bu konuları tartışmak olmasa da okura faydası olması ve ilmî çalışmaların objektif profiller ortaya koyabilmesi için en azından dipnotlar vasıtasıyla düşünsel farklılıklara işaret edilmeliydi. Bu işaret edilmeyişin bir sonucu olarak eserde, tek tip bir tasavvuf anlayışı ortaya çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle, bu eser tasavvufa gönül vermiş, onu yaşarken gönül verdiği sistemi öğrenmek isteyen bir talip için faydalı olurken tasavvuf konusunda daha nesnel bir araştırma yapmak isteyen kimseye kapsayıcı/eleştirel bilgi sunmamaktadır. Özellikle tasavvufun İbnü'l-Arabî düşüncesi ekseninde ele alınıyor olması da bu kapsayıcılığa bir ölçüde sınır çekmek olmuştur.

Okurken dikkatimi çeken, sorgulamama neden olan bazı hususlardan bir örnek vermek gerekirse bu, yazarın oryantalistlere yaklaşımıdır. Yazara göre “Tasavvufun İslam’ın özüne ve asli kaynaklarına aykırı bir sistem olduğunu iddia eden bazı Müslüman âlimler ile Arapları böylesi bir mistik düşünceyi üretecek kadar kabiliyetli görmeyen bazı şarkiyatçılar, tasavvufun İslam medeniyetine tamamıyla harici tesirlerle girdiğini savunmuşlardır” ve “bazı şarkiyatçılara göre İslam semavi vahye dayanmaz, Yahudilik ve Hristiyanlığın basit bir uzantısıdır” (s. 103-104). Bununla beraber insaf sahibi batılı araştırmacılar ise tasavvufun bütün yönleriyle Kur’ân ve sünnet kaynaklı olduğunu savunmuşlardır.

Öncelikle yazar kimin insafılı kimin insafsız oryantalist olduğunu kendi düşüncesine uygunluk temelinde belirlemektedir. Şayet bir oryantalist, bu eserin yazarı gibi tasavvufu bütünüyle Kur’ân ve sünnet kaynaklı görüyorsa insafılı; görmüyorsa hakkı teslim etmeyen, önyargılı veya İslam karşıtı bir kimse olarak sunuluyor. Akabinde, yazar kendi düşüncesine uygun gördüğü birçok batılı araştırmacıya atıflar yaparak son derece öznel bir değerlendirmeye gidiyor. Benzer bir öznel değerlendirmeyi de ben şöyle kurgulayabilirim: tasavvuf bütünüyle Kur’ân ve sünnet kaynaklıdır demek suretiyle İslam-dışı düşünce ve uygulamaları İslam’danmış gibi gösteren bazı batılı araştırmacılar insafsızdır. Bu nedenle kabullerimize destek olacak düşünörlere atif yapmaktansa meseleyi daha objektif bir şekilde ele almak faydalı

olacaktır. Dolayısıyla, tasavvufun kaynağının ne olduğundan ziyade yazarın ön kabulünün bu kadar belirgin olması dikkat çekicidir.

Diğer bir husus da zühd hareketiyle ilgilidir. Yazara göre zühdün kaynağı peygamberlere, Hz. Peygamber'e, sahabeye ve halifelere dayanmaktadır. Diğer taraftan zühd, tâbiûn döneminde yaşanan siyasi olayların, fetihlerle gelen güç ve zenginliğin ve buna bağlı artan dünyevileşmenin etkisiyle bir nevi öze dönüş hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Özden kasıt Kur'ân ve sünnet çizgisinde insanlardan beklenen ahlaki yaşamdır. Bu noktada insanların öze dönerken Kur'ân ve sünnet ile belirlenen kurallara daha sıkı sarılmaları beklenirken, bir kısmı bu kaynaklarda açıkça bir öğretiyi olarak sunulmayan halvet-uzlet, riyazet, hüzn gibi kavramlar ve fakirliğe övgüyle yöneliş, katı riyazet uygulamaları, özel inziva yerlerine ve ribatlara kapanarak yaşama gibi aşırı uygulamalar zühd hareketinin temeli haline gelmiştir. Öze dönerken "öz kaynaklar"da açıkça olmayan yollara başvurulması acaba bu hareketin Kur'ân ve sünnet dışındaki kaynaklardan beslendiğini mi göstermektedir? Bu soruyu sormamın nedeni yazarın tasavvufu ısrarla salt Kur'ân ve sünnet kaynaklı gösterme çabasıdır. Bir ölçüde temkinli olmak ve tartışmalı konularda kesin ifadelerden uzak durmak daha nesnel olmamıza yardım edecektir.

Sonuç itibarıyla, benim Kur'ân ve sünnet dışı olarak görebileceğim hususların aslında Kur'ân ve sünnete dayanıyor olabileceğini bir sûfi gözünden bakınca kabul ederim. Zira yazarın da alıntıladığı gibi, sûfi epistemolojinin temelinde "siz ilminizi ölüden, biz ilmimizi diriden (Hayy) alırsız" ifadesi bulunmaktadır. Bu ifadenin doğruluğunun kabul edildiği yerde benim eleştirilerimin pek bir hükmünün kalmadığı da açıktır. Tüm eleştirilerime rağmen yazarın anlaşılır ve akılcı bir dil kullanması konuyu merak edenler için son derece önemli bir artıdır. Bu kitap, tasavvuf hakkında bilgi sahibi olmak isteyenlerin kitaplığında bulunması gereken kıymetli bir çalışmadır.

